

RANNÁ GRÉCKA FILOZOFIA (7. st.p.n.l – 4. p.n.l.)

Antickú filozofiu, ktorou začíname, môžeme rozdeliť na tri obdobia. Obdobie rannej gréckej filozofie, nazývané aj predsokratovským, kam patrí filozofia predstaviteľov milétskej školy, pytagorovcov, eleátskej školy, Herakleita, poeleátskych prírodných filozofov a atomistov (6. – 5.st.pred n. l.). Sofistami sa začína druhé, klasické obdobie gréckej filozofie, charakterizované predovšetkým postavami Sókrata, Platóna obdobím helenistickej filozofie (4. st. pred n. l. – 5. až 6. st. n. l.), v tom čase už dochádza k miešaniu rôznych vplyvov a vytvára sa prechod k stredovekému filozofickému mysleniu, ktoré je od počiatku poznamenané náboženstvami zjavenia – židovstvom, kresťanstvom a neskôr aj islamom.

3.1. Ranná grécka filozofia

Vznik textov gréckej filozofie je úzko spätý s politickým, kultúrnym a duchovným prelomom, ku ktorému dochádza v gréckej spoločnosti v 6. –5. st. pred n. l. Tento si však nemožno predstavovať ako jednotný a vopred usmernený proces - pozostáva z mnohých udalostí a čiastkových procesov, ktoré sa odohrávali na rozličných miestach a prinášali rozličné podnety. Predovšetkým nastal rozklad tradičnej rodovej spoločnosti a vznikol grécky mestský štát – polis. Grécka polis je nezávislým spoločenstvom občanov, v ktorom sa postupne utvára nové postavenie jednotlivca, nový typ vzťahov medzi nimi a nové chápanie prírody. Vytrácajú sa vzťahy, postoje a životné orientácie, ktoré vychádzali z patriarchálnych pomerov rodovej spoločnosti, kde ľudia prijímali svoje postavenie v nej ako niečo dané, čo od nich nezávisí. Občan antickej polis si už však uvedomuje, že zákony sú dielom ľudí, majú osobitnú povahu a líšia sa od prírodnej nevyhnutnosti. Oddelenie prírodnej nevyhnutnosti (gréc. *fyzis* – príroda) od zákonov ustanovených ľuďmi (gréc. *nomos* – zákon) je jeden z významných predpokladov prechodu od mýtu a náboženstva k slobodnému uvažovaniu filozofie, umení a vied. Ďalšie predpoklady sú späté s obchodnou a kolonizačnou činnosťou starých Grékov - v oblasti Stredozemného mora vyvíjali čulú obchodnú aktivitu, pričom sa dostávali do kontaktov s viacerými vyspelými kultúrami. Osvojovali si matematické, lekárske a astronomické poznatky, rozličné výrobné technológie a rozširoval sa tak ich duchovný horizont. Je príznačné, že prvé viditeľné filozofické iniciatívy vznikli na miestach, kde boli obchodné a kultúrne výmeny veľmi intenzívne: v maloázijskom Miléte a v juhotalianskych mestách Krotón a Elea.

Mýtické a náboženské chápanie sveta, príbehy o zrode a pradávnych časoch prestali byť jediným a dostatočným základom duchovnej orientácie človeka. V takejto situácii sa teda odohráva prechod od mýtu k logu. Prirodzene, tento prechod nebol masovým javom. Iba malá časť občanov nasledovala prvých mysliteľov v ich úvahách a veľkej väčšine ľudí aj naďalej postačoval mýtus (..a dodnes postačuje, vďaka jeho tajomnosti, sugestivite, omamnosti a jednoduchým vysvetleniam).

A: Milétska škola. S menami milétskych filozofov – Tálesa, Anaximandra a Anaximena je spätý vznik, viditeľnosť európskej vedy a filozofie. Nazdávali sa, že všetky veci musia mať nejaký spoločný počiatok (arché). Základným motívom ich filozofického úsilia je hľadanie tohto prvopočiatku , pralátky. Nepôjde však o látku tak, ako sme navyknutý chápať význam tohto pojmu, v zmysle prírodovedeckom, ako hmotu, ale o akýsi podklad všetkého materiálneho diania vôbec. Osoba Tálesa (asi 624 – 548 pred n. l.) je opradená legendami. Spomína sa ako úspešný cestovateľ, obchodník, politik a filozof. Jeho zásluhy sú predovšetkým v tom, že Grékom sprístupnil poznatky východnej vedy (egyptskej a babylonskej matematiky a astronómie). Aj Tálesova predpoveď zatmenia slnka, ktorá vzbudila úžas a ukončila vraj vojnu medzi lýdskym a médskym kráľom, sa zakladala na poznatkoch babylónskych astronómov. Známy je tiež tým, ako pomohol Kroisovi prepraviť vojsko cez rieku bez mostu tým, že rieku čiastočne odviedol vedľajším korytom.. Za základ všetkých vecí a sveta vôbec Táles pokladal vodu. Voda bola pre neho pretrvávajúcou podstatou: život ani v podobe zdanlivo celkom ustrnulej (anorganično) neutícha úplne – plynie ďalej (ako voda). Anaximandros (610 – 546 pred n. l.) bol Tálesovým žiakom. Za začiatok a základný prvok všetkých vecí pokladal „neobmedzené“ – *apeirón* .. „z čoho veci vznikajú, do toho tiež zanikajú podľa nutnosti, pretože si za svoje bezprávie navzájom platia pokutu a trest podľa určenia času..“; ..nieje to voda, ani nijaký iný živel, ale akási neobmedzená podstata, neurčený svetový počiatok, všeobecný zákon, miera všetkých meniacich sa vecí. Vznik vecí vysvetľuje tým, ako sa večným pohybom vylučujú protiklady. Pohyb vznikajúci vylučovaním sa protikladov určuje a formuje svetové dianie. Aby vec vznikla, musí sa vrysovať a uzavrieť oproti inému, ešte nerozlíšenému, na podklade tohto *apeirón*, ktoré sa našemu materializujúcemu pohľadu vymyká a predsa dáva našim životom akýsi základný tonus. Ďalší z miléťanov – Anaximenes - za počiatok označuje vzduch: „Ako naša duša, ktorá je vzduchom, nám vládne (vzduch) udržujúc nás pohromade, obklopuje aj celý vesmír.“ Zhusťovaním a zriedňovaním vzduchu sa konštitujú základné vlastnosti všetkých druhov vecí.

Hľadaním počiatku vecí sa títo prírodní filozofi stali zakladateľmi nielen európskej filozofie, ale aj priekopníkmi mnohých oblastí vedy. Tálesa volali prvým matematikom, astronómom a fyzikom. Anaximandros vypracoval prvú zemepisnú mapu vtedy známeho sveta a prvý vyslovil myšlienku, že Zem má tvar valca a vznáša sa vo vzduchu. Všetci traja svet chápali ako živý organizmus. Aristoteles ich nazval hylozoistami (grec. hylé – látka, zoós – živý). Nerozlišovali živú a neživú prírodu, predmetom ich filozofovania bolo hľadanie odpovede na otázku: čo je arché. Teóriu poznania nevytvorili, pretože pokladali za samozrejmé, že podstatu vecí možno poznať na základe zmyslového pozorovania.

B: Pytagorovci. Názvom pytagorovci označujeme skupinu mysliteľov, ktorí pôsobili asi do konca 6. storočia v juhotalianskom meste Krotóne a obhajovali záujmy gréckej obchodnej aristokracie. Nebola to filozofická škola v pravom zmysle slova, ale skôr náboženský spolok. Pytagoras zo Samu (571 – 497 pred n.l.) sám nič nenapísal, bol považovaný za vynikajúceho matematika a zaviedol ako prvý termín filozofia. Jeho učenie je zmesou náboženských, morálnych, dietetických a politických zásad. Filozofiu chápal ako náboženskú moc, ktorá sa mala stať vládnuťou v obciach, kde mali pytagorovci svoje spolkové domy a priviesť tak tieto k usporiadanosti a rozkvetu. Základom jeho učenia bola viera, že duša človeka sa po jeho smrti sťahuje do tiel iných bytostí, ako aj predpisy a zákazy týkajúce sa jedla, správania i učenie o spôsoboch života. Náuka o prevteľovaní je prepracovaná a uvedená do vzťahu s vesmírnym cyklom, jeho rytmom.. Duša prebieha všetkými živými bytosťami v určitej dobe, podľa určitého rytmu, presného a odhaliteľného zákona. Za najvyšší spôsob života považoval teoretický (meditatívny), ktorý je chápaný ako očistná praktika. Aj jeho učenie o svete obsahuje mnohé mytologické predstavy. Zem je podľa neho živel, ohnivé guľaté teleso. Z nekonečného priestoru, ktorý ho obklopuje, vdychuje prázdne nebo, vzduch. Tým, ako vzduch preniká do tela sveta, rozdeľuje a osamostatňuje veci, a tak vlastne veci vznikajú. Pytagorovci sa systematicky venovali matematike. Číslam a číselným vzťahom pripisovali mystické vlastnosti. Hlásali, že veci existujú ako „ napodobenie“ čísel, ktoré sa v gréckej matematike chápali geometricky, priestorovo, ako určitý tvar. Bod znamenal jednotku, priamka dvojku, plocha bola trojkou a teleso štvorkou. Spájaním čísel dokázali vysvetliť plochy, obsah, objem, šírku a hĺbku. Súčet čísel 1, 2, 3 a 4 tvorí číslo desať, ktoré považovali za dokonalé a posvätné. Čísla a vzťahy medzi nimi sú podľa pytagorovcov niečím, čo odhaľuje a určuje samotné základy sveta. Čísla určujú a ohraničujú neurčité, chaos, čím vznikajú jednotlivé veci: to čím vec je, určujú číselné pomery. Pytagorova téza – základom všetkého je číslo – teda znamenala, že číslo je počiatok (arché) vecí. Pytagoras upozornil aj na existujúce protiklady v štruktúre sveta a ľudských vzťahov a rozlišoval desať základných protikladov. Napr. obmedzené a neobmedzené, rovné a krivé. Poriadok vo svete vzniká tak, že protiklady sa v určitých vzťahoch a proporciách spájajú, vyrovnávajú, čím v kozme vzniká harmónia. Usporiadanie sveta pokladá za dokonalé, lebo jeho poriadok možno vyjadriť – vypočítať pomocou číselných pomerov. Práve úsilie matematizovať celú realitu priviedlo pytagorovcov ku kríze ich učenia, ktorá je zároveň prvou veľkou krízou v dejinách matematiky a je spätá s jedným ich matematickým objavom: dostali sa až na prah objavu iracionálnych čísel. Stále však uvažovali len o racionálnych číslach, a tak skutočnosť, že sa nimi nedá niečo vyjadriť, pokladali za ohrozenie základov svojho učenia. Svoj objav sa dokonca pokúsili (hoci neúspešne) zatajiť. Pytagorovský projekt matematizácie sveta však zostal pre mnohých filozofov a vedcov veľmi príťažlivý. Myšlienku, že harmóniu sveta primerane vystihuje matematika, si v novoveku osvojili mnohí prírodovedci (napr. renesančný astronóm J. Kepler).

C: Eleatská škola. Vznikla približne v rovnakom čase ako spolok pytagorovcov v gréckej kolónii Elea v južnom Taliansku. Medzi eleatov patria Xenofanes (550 – 470 pred n. l.), Parmenides (asi 540 – 470 pred n. l.) a Zenón z Eley (490 – 430 pred n. l.). Za zakladateľa sa považuje Xenofanes z Kolofónu. Cestoval po gréckych mestách ako potulný rapsód a potom sa usadil v Eley. Tvrdil, že svet nevznikol, ale je večný a nezničiteľný. Vesmír je jedno, guľaté a ohraničené, nevzniknuté, ale večné a úplne nehybné. Toto jedno je podľa Xenofana zároveň aj bohom. Takéto stotožnenie boha a prírody nazývame panteizmus. Jeho boh je proste živá sila, usporadúvajúca kozmos a jednotne ho ovládajúca. Tvrdil teda, že môže byť len jeden boh a kritizoval tak vtedajšie bežné predstavy o bohoch: „*Keby však voly a levy a kone tiež dostali ruky alebo vedeli kresliť a vyrábať tak ako ľudia, kone by podobné koňom a voly podobné volom kreslili podoby bohov a práva také telá ich by robili, akú aj sami postavu majú.*“ Ďalší, Parmenides, žiak Xenofana, je najvýznamnejším filozofom tejto školy, mysliteľom, pôvodcom obratu od vecí, ktoré sú, k základnému bytiu; od obsahu sveta k tomu, čo ho činí svetom . Jeho filozofické dielo rozsahom nie je veľké – zachovalo sa 157 veršov. Parmenida považujeme za zakladateľa ontológie. Východiskom jeho úvah bola téza : „ *Bytie je, nebytie nieje.*“ Bytie podľa neho nemá vznik ani zánik, je stále, nemenné, večné, totožné so sebou samým. Je zároveň sebestačné, súvislé, neporušené a nedeliteľné – je jedným. Je prítomnosťou prítomného, nerozdeliteľné, hoci nerozľahlé kontinuum; nachádza sa všade, je plné, nikde ho nieje viac ani menej. Nebytie, prázdny priestor pod+a Parmenida neexistuje, nemá bytie. Z tohto ontologického učenia vyplynuli závery aj pre chápanie procesu poznania: rozumovo myslieť a byť je to isté,

myslenie je vždy myslením bytia. Myslieť znamená za mnohosťou a premenlivosťou vecí odhaľovať ich trvalý a nemenný základ – ich bytie. Podľa Parmenida existujú dve cesty pre poznanie: jedna je cesta mienky a zdania a vedie do nekonečnej spletnosti javov premenlivých vecí.. a zmyslové poznanie teda nemôže byť základom skutočného poznania; druhá je cesta rozumového poznania bytia ako Jedného a je cestou pravdy. Zenón z Eley vysvetľoval a obhajoval učenie Parmenida proti kritikom. Usiloval sa dokázať, že mnohosť vecí a ich pohyb nemožno logicky pochopiť, vyjadriť a tak vzniklo jeho učenie o apóriách (apória – bezvýhodiskové postavenie), tzv. Zenónove paradoxy. Najznámejšie z nich sú: dichotómia; Achilles a korytnačka; šíp; štadión. Napr. apória Achilles a korytnačka vychádza z predpokladu, že pohybujúci sa predmet musí najskôr doraziť do polovice svojej cesty, potom do polovice zvyšnej cesty a tak ďalej donekonečna. Zenón predpokladal, že predmet nikdy nedosiahne konečný bod svojej dráhy, teda Achilles korytnačku, ktorej dal pred tým malý náskok nikdy nedobehne. Apória šíp vyjadruje, že šíp zaujme v každom okamihu svojho pohybu určité miesto v priestore, z čoho vyplýva, že počas celého letu je nehybný. Nemožnosť pohybu sa totiž vzťahovala iba na neschopnosť jeho zachytenia v logických, racionálnych formách. To, že pohyb je nám prístupný na úrovni zmyslového vnímania, t. j. na úrovni mienky (doxá), Zenón nepopieral. Dianie ani pohyb však v skutočnosti neexistujú, pretože existuje iba nepremenlivé trvajúce bytie, ktoré všetko vyplňa. Pri konštruovaní svojich apórií Zenón chápal priestor, čas a pohyb v ich pretržitých formách, bez vzájomnej kontinuity a súvislostí, preto dospel k záveru o nemožnosti pohybu. Aristoteles nazval Zenóna zakladateľom dialektiky, ktorá pôvodne označovala umenie viesť rozhovor, riešiť v ňom a ním spor; neskôr sa týmto pojmom označovalo učenie, ktoré uznáva pohyb, vývin a protirečenia. Eleati teda dospeli k stanovisku, podľa ktorého pohyb nemôže byť predmetom myslenia. V tomto období sa už objavujú filozofie, ktoré sa usilujú pohyb (bytia) vyjadriť.

D: Herakleitos z Efezu (asi 550 – 480 pred n. l.). Druhým strediskom starogréckej filozofie na maloázijskom pobreží bolo mesto Efesos. Ako aristokrat mohol Herakleitos dosiahnuť hodnosť obetného veľkňaza, zriekol sa jej však v prospech brata.. bol celkom určite na strane odporcov demokracie, bol nadovšetko pyšný a pohŕdavý. Z jeho diela O prírode sa nám zachovalo asi 130 zlomkov. Jeho svojský, temný spôsob vyjadrovania je plný antitez, aforizmov, porekadiel a hádaniek. Hlavným jeho prínosom je myšlienka všeobecného plynutia a zmeny – odtiaľ známe „*panta rei*“ (všetko plynie).. nič nieje nemenné a netrvá stále. Do dôsledkov domyslel otázku pohybu a zmeny, odhalil relatívny charakter bytia vecí sveta aj ľudského života: „*Do tej istej rieky vstupujeme a predsa nevstupujeme, sme a nie sme.*“ Aj Herakleitos sa zaoberá hľadaním arché – je ním oheň. Svet aj príroda sú v neustálom procese premeny a oheň túto charakteristiku vyjadruje najlepšie: „*Tento svet nevytvoril žiaden z bohov, ani ľudí, ale bol, je a bude večne živým ohňom, zapalujúcim sa podľa miery a vyhasínajúcim podľa miery.*“ Ako dialektik príčinu zmien videl v boji protikladov. Svet si Herakleitos predstavuje ako oheň; jednotlivé podoby vesmíru sú premenami večného ohňa a premeny, ktorými svet prechádza majú teda svoju mieru a zákonitosť – logos. Tento pojem Herakleitovi vyjadruje skrytú jednotu sveta, všeobecný poriadok každej z premien a objektívny princíp. Logos, pokiaľ ho myslením dosiahneme (rád sa totiž skrýva..) nás poučča, čo majú rozmanité veci spoločné a aká je ich skrytá povaha. Keďže je vo svete navzájom všetko spojené a každý jav prechádza do svojho protikladu, musíme každú vlastnosť chápať nie ako izolovanú a bezpodmienečnú, ale ako relatívnu: „*Somáre by dali prednosť slame pred zlatom.*“ Príčinu, že sa všetko mení a stálosť je relatívna, zatiaľ čo zmena je absolútna, videl Herakleitos v protikladoch, ktoré sú vlastné všetkému: „*Jedno a to isté sa v nás prejavuje ako živé a mŕtve, bdejúce a spiace, mladé a staré; lebo toto sa premieňa na tamto a tamto zasa na toto.*“ Herakleitos tak objavil princíp jednoty a boja protikladov, ktorý je príčinou večného samopohybu vo svete. Protikladné sa strieda, protiklad však stojí a nemení sa v nič iné – je „to spoločné“, čo nikto z ľudí ani bohov nezmení.. Človek, ktorý pochopil, že spor je stále prítomný, že to, čo všetkému vládne a zjednocuje všetko je boj, vojna.. môže urobiť jediné: vyhlásiť vojnu všetkému, čo by v ňom chcelo klud či pokoj: „*Treba vedieť, že boj je spoločný, že právo je svár a že všetko sa odohráva na podklade sváru a nútenia.*“ Alebo: „*Boj je otcom všetkého, kráľom všetkého. Jedných robí bohmi, iných ľuďmi, iných otrokmi a ďalších slobodnými.*“ Pokladáme ho aj za zakladateľa gnozeológie: poznanie je predovšetkým poznaním objektívnej skutočnosti, ktorá existuje nezávisle od nášho vedomia. Úlohou poznania je preniknúť do podstaty a jej zákonov. Zdôrazňoval tiež to, že jednotlivé poznatky je treba uvádzať do vzájomných súvislostí, pretože len tak možno spoznať ich podstatu a dospieť tak k pravde, ktorá je vždy konkrétna a závislá od istých podmienok (kontextu).

E: Poeleatskí prírodní filozofi. K najvýznamnejším počítame Empedokla (490 – 430 pred n. l.) a Anaxagora (500 – 429 pred n. l.). Obaja riešili problém počiatku sveta. Radíme ich k ontologickým pluralistom, pretože za základ určili viacero podstát. Tak Empedokles zo Sicílie zavrhol predstavu o jedinej pralátke a tvrdil, že príroda pozostáva zo štyroch koreňov: oheň, vzduch, zem a voda, ktoré tvoria nemenný základ všetkých premien a sú zdrojom rozmanitosti. K zmenám dochádza miešaním a oddeľovaním týchto živlov, ktoré, samé o sebe sú pasívne, a tak je vznik a zánik zloženín, vecí zapríčinený dvoma (kozmičnými) silami – Láskou, ktorá

zapríčiňuje spájanie a tak vznikajú bohovia aj veci, ľudia, proste všetko odlišiteľné.. a Nenávisťou, silou, ktorá rozkladá a rozdeľuje. Anaxagoras sa narodil na maloázijskom pobreží, ale neskôr priniesol filozofiu do Atén. Bol presvedčený o tom, že príroda sa skladá z nekonečného množstva čiastočiek, ktoré voľným okom nie sú viditeľné.. a nazval ich zárodkami, semenami vecí. Veci sú zhlukom týchto čiastočiek a pohyb, ktorý ich z nich skladá a potom aj hýbe vecami má svoj dôvod v nadosobnom rozume – Nús, ktorý všetkým preniká. Je najčistejšou látkou v kozme, ktorá nemôže byť s ničím zmiešaná, hýbe, riadi, usporadúva a vládne všetkým veciam.

F: Atomisti. V 5. storočí pred n. l. nastali v Grécku po grécko-perzských vojnách významné politické aj kultúrne zmeny. Ťažisko hospodárskeho, politického a kultúrneho života sa presúva do centrálného Grécka a gréckych kolónií v Taliansku. Dominujú Sparta a Atény. Čo sa týka myslenia, materializmus dosiahol v Grécku svoj vrchol v učení atomistov. Hlavnými predstaviteľmi boli Leukippos, o ktorom nevieme takmer nič a Demokritos, jeho žiak a pokračovateľ v jeho diele. Demokritos (460 – 370 pred n. l.) bol starším vrstovníkom Sókrata a Platóna; zaoberal sa problémami astronómie, fyziky, matematiky, etiky aj psychológie; jeho spisy boli prvými starovekými encyklopédiami. Pochádzal z Abdér v Trácii a dedičstvo po otcovi mu umožnilo veľa cestovať. Navštívil Babylon, Perziu a Egypt. Jeho filozofia je výrazne materialistická: tvrdil, že všetko sa skladá z hmoty, z najmenších možných čiastočiek – atómov a prázdna. Zámerom atomistov bolo prekonať apórie eleatov o nemožnosti mnohosti a pohybu. Eleatmi predpokladanú nekonečnú deliteľnosť priestoru atomisti zastavili pri čiastočke atómu a na miesto Parmenidovho nebytia a bytia nastupuje prázdnota a plnosť; nebytie interpretovali ako prázdny priestor, ktorý vyplňajú atómy. Atómy nevznikajú ani nezanikajú, sú večné, nepriestupné, ďalej nedeliteľné a kvalitatívne stále. Ich počet a tvary sú nekonečné. Medzi atómami existujú diferencie v tvare, usporiadaní a polohe, ktoré spôsobujú rôznorodosť vecí na svete. Vznik, zmenu a zánik Demokritos chápal ako prejav mechanického preskupovania atómov v prázdnom priestore. Pohyb je prirodzená vlastnosť všetkých atómov a jeho nevyhnutnou podmienkou je prázdny priestor, ktorý umožňuje atómom preskupovanie: atómy pohybujúce sa všetkými možnými smermi vzájomnými nárazmi vytvárajú v prázdnom priestore víry, ktoré potom spôsobujú ono zhlukovanie do podoby vecí alebo ich rozpad späť na atómy. V Demokritovom svete neexistuje nijaká vonkajšia príčina ani nadprirodzený princíp. Na rozdiel od idealistických a náboženských predstáv Demokritos ako prvý vyslovil myšlienku, že duša je hmotná, skladá sa z atómov, hoci veľmi jemnej kvality a malej veľkosti. Duša človeka, ako celok, je smrteľná.. keď človek umiera, atómy duše sa rozpájajú. Smrteľnosť je podľa neho prirodzeným prejavom hmoty a nie dôsledkom nadprirodzených dôvodov. V teórii poznania zdôrazňuje najmä rozumové poznanie, zmyslové však nevyklučuje – hoci je povrchné, sprostredkúva nám vnímanie prechodných zhlukov atómov, teda vecí. Jeho priebeh vysvetľoval ako vtlačanie miniatúrnych a jemných „obrazov“ predmetov do našich zmyslov - ako do vosku. Korekcie k výsledkom tohto procesu má robiť rozum. Podstatu vecí môžeme zachytiť iba na úrovni rozumu. Ide o pravé poznanie, teóriu (z gréc. – zrenie), ktorou môžeme odhaliť podstatu javov. Demokritos uznával všeobecne platnú príčinnosť a nevyhnutnosť vo svete vecí: celé dianie je sledom príčin a účinkov. Odvolávanie sa na náhodu alebo nadprirodzeno pokladal za pokus zakryť svoj strach alebo lenivosť a nevedomosť. V jeho systéme nemá náhoda ani nadprirodzeno, či najvyšší a nadradený účel nijaké miesto – všetko je nevyhnutne určené predchádzajúcimi príčinami. Takýto postoj nazývame determinizmus.

G: Sofisti. Prechod ku klasickému obdobiu sa spája s činnosťou sofistov, ktorí pozmenili hlavný, ontologický záujem dovtedajšieho filozofického myslenia a nastolili hlavne antropologické a sociálno- filozofické otázky. Ako prví upriamili pozornosť na človeka, jeho praktické záujmy, poznávacie schopnosti a úlohu jazyka v živote človeka. Teoretická i praktická činnosť sofistov súvisela s potrebou pripraviť mladých slobodných občanov na zvládnutie budúcich občianskych povinností v polis. Boli to prví profesionálni učitelia všeobecného vzdelania, ktorí sa zaoberali úzko špecializovanými disciplínami ako sú matematika, gramatika, rétorika, poézia, história, právo, estetika atď. Ich názory sú pestré a rôznorodé, no spájajú ich tieto spoločné črty: Profesionalizmus; rétorický spôsob vyučovania; šírenie skepticizmu; relativizmus; naznačili existenciu prirodzeného práva a univerzálneho štátu; kritizovali otroctvo a v úvahách o spoločnosti, morálke a zákonoch vyvracali predstavy o ich božskom určení. Cieľom ich práce bolo naučiť žiakov využívať získané poznatky v diskusii a polemikách, pretože ich aktívna účasť na politickom živote si vyžadovala skvelé rétorické schopnosti. Reč považovali za najdôležitejší nástroj človeka; veľký dôraz kládli na štýl a formu vyjadrovania, na spôsoby argumentácie, učili ako využiť pomerne otvorené možnosti vyjadrovania pre vlastný prospech. Podľa sofistov totiž ten, ktorý presvedčivejšie vyjadrí myšlienku, má napokon pravdu. Platón o málo neskôr vyčíta sofistom, že málo dbajú o pravdu a pojem sofista získava váhou jeho autority pejoratívny nádych. Protagoras (480 – 410 pred n. l.) v otázkach vierohodnosti poznania dospel k záveru, že v nijakej veci nakoniec nemožno povedať nič určité – každá výpoveď je totiž subjektívna, relatívna a situačne podmienená. Jestvuje iba „zdanie“ a každé zdanie je

rovnako pravdivé, ako aj nepravdivé, o každej veci či jave možno súčasne vypovedať protikladné alebo aspoň rôzne sudy. Podľa Protagora je to človek, ktorý určuje, čo jestvuje: „ *Mierou všetkých vecí je človek; jestvujúcich, že sú, nejestvujúcich, že nie sú.* “ Preto navrhol, aby sa za kritérium pravdivosti považoval súd väčšiny, na základe demokratického hlasovania v obci. To, čo obec pokladá za spravodlivé a dobré, je dobrým a spravodlivým, pretože sa na tom ľudia tak dohodli (tzv. konsenzuálna teória pravdy; ďalej poznáme koherenčnú a tiež korešpondenčnú teóriu pravdy; spomenieme aj ontologickú teóriu..). Väčšinu svojich úvah venoval Protagoras človeku, jeho životu, praktickej aj poznávacej činnosti človeka; uvedomoval si, že človeka obmedzujú a ohraničujú jeho (nedostatočné) poznávacie mohutnosti. Vyjadril sa o tom aj v tejto myšlienke o bohoch: „ *O bohoch nemôžem vedieť, ani že sú, ani že nie sú, ani akú majú podobu. Je to vec temná a náš život krátky.* “ Zo zachovaných správ sa dozvedáme, že Protagora obžalovali z ateizmu a donútili ho opustiť Atény. Gorgias (asi 483 – 375 pred n. l.) vyjadril svoj gnozeologický relativizmus v troch tézach: 1. Nič nieje. 2. Ak aj niečo je, tak to nemožno poznať. 3. Ak to aj možno poznať, nemožno to oznámiť a vysvetliť druhým. Sofisti Trasymachos a Kritias zas poukazujú na to, že zákony sú výtvorom ľudí a právo zodpovedá záujmom zákonodarcov. Ich etické názory sa niekedy vyznačovali až cynizmom, keď konštatovali, že spravodlivé nieje nič iné než prospech silnejších a právo svojvôľa mocných. Dobro a zlo uvádzali tiež ako relatívne pojmy. Morálne hodnoty a náboženstvo pokladali za výtvory človeka: morálka vzniká medzi ľuďmi na základe vzájomných dohôd a náboženstvo preto, aby mal človek strach pred božstvom za utajované zločiny. Prodikos vysvetľuje vznik náboženstiev zas tak, že ľudia začali prirodzene zbožšťovať všetko, čo im pomáha v živote. Sofisti zastávali aj názor o prirodzenej rovnosti všetkých ľudí. Ako prví kritizovali „ neviditeľné“ otroctvo v polis. Grécka demokracia sa totižto vzťahovala iba na tzv. slobodných občanov – pričom vyše polovica (!) obyvateľov Atén boli bezprávní otroci.. Pôsobenie sofistov je javom prechodu ku Klasickému obdobiu, no veľmi vplyvným a inšpiratívnym.

3.2. Klasické obdobie gréckej filozofie.

Toto obdobie charakterizujú tri veľké postavy: Sokrates, jeho žiak Platón, ktorý bol zas učiteľom Aristotela. Obdobie 5. až 4. storočia pred n. l. bolo obdobím veľkého kultúrneho, politického a hospodárskeho rozkvetu gréckych miest, predovšetkým Atén. Víťazstvá na bojovom poli, utváranie vojenských a politických zväzkov a obchodné aktivity postupne posilňovali mocenské postavenie Atén, v ktorých sa vďaka priaznivej situácii mohli rozvíjať rozmanité formy kultúrneho a politického života a antickej demokracie. Pripomeňme si, že práve v tomto období žili dramatickí básnici Aischylos, Sofokles, Euripides a Aristofanes, historici Herodotos (pokladaný za „otca“ dejepisu), Tukydidés a Xenofón, sochári Polykleitos, Kalamis, Feidias (tvorca architektonického riešenia aténskej Akropoly), maliari Polygnotos a Mikón. Veľkí výtvarní umelci 4. storočia Praxiteles, Lysippos a Skopas stelesnili vo svojich dielach helénsky, t. j. klasický starogrécky typ človeka. Dominantné postavenie zaujali Atény najmä v Periklovom období (450 – 429 pred n. l.). Základy Aténskej demokracie však neboli natoľko pevné, aby v ďalšom vývine dokázali uchrániť túto spoločnosť pred tyraniou a samovládou. O nedostatkoch Aténskej demokracie napokon svedčí aj Sokratov osud.

A: Sokrates (asi 470 – 399 pred n. l.) sa narodil v Aténach ako syn sochára a pôrodnej baby. Netúžil po cestovaní v cudzine a mesto opúšťal len kvôli vojenskej povinnosti, pri ktorej vraj vynikal statočnosťou a schopnosťou znášať námahu. Čoskoro opustil povolanie sochára, aby sa mohol naplno venovať novému spôsobu vyučovania, ku ktorému sa cítil povolaný: „ *Moja jediná práca je, že chodím ulicami a presviedčam mladších aj starších, aby sa ani o telo, ani o peniaze nestarali najskôr a tak narušivo, ako o svoju dušu, aby sa stala čo najlepšou; a hovorím pri tom, že dokonalosť sa nerodí z bohatstva, ale z dokonalosti bohatstvo a všetky hodnoty ľudské, súkromné aj verejné.* “ Bol súčasníkom sofistov a podobne ako oni orientoval sa na antropologickú problematiku. Bol však ich oponentom, lebo mu prekážal ich mravný relativizmus. Sokrata obklopoval nemalý počet žiakov, medzi ktorými bolo mnoho mladíkov z aristokratických rodín. Vyučoval bezplatne a žil z pohostinnosti svojich žiakov. Mal dve deti a jeho manželkou bola Xantipa. Jeho vyučovanie bolo založené na hre otázok a odpovedí. Sokrates vyučoval metódou rozhovoru. Výhodiskom, témou rozhovorov boli tzv. normatívne pojmy ako spravodlivosť, udatnosť, pravda, krása, cnosť atď. Účastník rozhovoru si bol spočiatku istý, že vie pojmy vysvetliť, no v priebehu dialógu zisťoval, že vlastne nevie podať vysvetlenie. Takéto vedenie o vlastnom „nevedení“ bolo však prvým pozitívom, ktoré sa dialogizantovi - žiakovi mohlo prihodiť. Znamenalo, pokiaľ bol žiak ochotný zniesť túto skutočnosť, že sa treba pýtať znovu a dôkladnejšie. Sokrates teda svojho partnera z rozhovoru privedie k zisteniu, že jeho poznanie je iba zdaním, nie pravdou. Pri odpovediach na Sokratové jednoduché, no dômyselne formulované otázky sa dopytovaný dostával čoraz viac do rozporu so sebou samým. Táto prvá časť jeho metódy sa nazýva Sokratovská irónia a ústi do straty sebavedomých postojov a nepodložených tvrdení. Je to prípravná fáza pred druhou časťou, v ktorej po zistení „ *Viem, že nič neviem.* “ nasleduje pozitívna práca, v zmysle ďalšieho známeho Sokratovho výroku: „ *Poznaj seba samého.* “ Zatiaľ čo

úvahy sofistov sa končia spochybnením možnosti skutočného poznania a pravdou sa stáva to, na čom sa ľudia dohodnú, Sokratova ambícia je poznať pravdu, ktorá je objektívnou veličinou. Sokrates svoju metódu nazval umením babického, čiže pôrodnickým – maietikou. Filozofovanie je pre Sokrata skúška, božský príkaz, najväženejší, ide v ňom o posledné, nemenej ako v skúške bojovníka proti nepriateľovi. Filozofia je skúška vedenia; Sokrates sa nedomnieva, že je múdry, nieje. Chce hlavne rozlíšiť medzi tým, čo vie a tým, čo nevie; toto skúmanie (odohrávajúce sa paralelne s každodennou činnosťou, ktorá tak nemôže priniesť nijaké nemilé prekvapenie..) je mu v živote tým najdôležitejším, bez neho život nemá cenu; prehodnocuje bežné hodnoty, pretože zatiaľ čo bežný človek sa stará o zbohatnutie a povest' v očiach druhých, filozofovi ide o svetlo rozumu, o odkrývanie pravdy, ktoré má praktický význam. Sokrates ukazuje, že nelogické a paradoxné je práve hodnotenie bežné, väčšinové, a vôbec nie filozofove. To všetko sa odohráva v súkromnom rozhovore s jednotlivcom, nie prehovorom k davu alebo verejnou činnosťou na spôsob sofistov. V celku možno povedať, že filozofia je Sokratovi starosťou o dušu. Hlavnou témou Sokrata je teda človek, nie príroda, ani bytie. Cesta k vedeniu je cestou sebazpoznávania, ktoré smeruje k blaženosti (gréč. eudaimónia), k vnútornej ľudskej harmónii. Poznanie dobra (dokonalosti) a snaha o jeho praktické konanie vedie k cnosti. Podľa Sokrata „ *Nikto nieje zlý z vlastnej vôle.* “ Zlo je dôsledkom neznalosti alebo predstieraného vedenia. Preto je dôležité naučiť ľudí správne myslieť, pretože tam, kde vládne nevedomosť dochádza aj k mravnému úpadku. Poznanie teda podľa Sokrata priamo ovplyvňuje mravné konanie (k sebe samému aj iným). Najvyšším princípom Sokratovej filozofie je dobro. Pri hľadaní dobra pomáha človeku akýsi vnútorný orgán – daimonion. Je to vnútorný hlas rozumu riadiaci jeho skutky podľa poznania dobra. K objaveniu tohto daimonion sa má smerovať záujem žiaka, ktorý vytrval a dokázal odhodíť vlastnú dôležitosť v bolestivom procese sebazpoznávania. Sokratov daimonion neradí človeku, čo má urobiť, ale čomu sa vyhnúť, varuje ho pred odklonením sa od dobra. Pre svoje názory sa Sokrates dostal do konfliktu s mocou, ktorý v roku 399 pred n. l. vyústil do obvinenia z bezbožnosti, ohrozovania verejnej morálky (najmä mládeže). V súdnom procese, ktorý po obvinení nasledoval, Sokrata pred odsúdením nezachránila ani jeho múdra a dojímavá obhajovacia reč. Po vyhlásení rozsudku ho jeho oddaní žiaci chceli zachrániť a pripravovali jeho útek. Sokrates vtedy dokázal svoju vernosť vlastnej filozofii a Aténam: radšej prijal smrť v podobe čaše jedu z bolehlavu, ako by mal opustiť Atény a útekem priznať svoju vinu.